

דיפלומטיה קרולינגית:

יחסי החוץ בין קרל הגדול ובין אופא
מלך מֶרְסִיָּה*

יפתח גביש

במאמר זה מובא ניתוח של היחסים הדיפלומטיים בין קרל הגדול לאופא מלך מֶרְסִיָּה (Mercia) בשנים 786-796, כמקרה מבחן לדיפלומטיה הקרולינגית. במאמר נבחנים שלושה תחומים מרכזיים: שושלת, דת וחקיקה; דיפלומטיה ומסחר; גולים ואויבים. מועמדות להשוואה שתי פרשנויות: האחת גורסת כי אופא היה נחות מהמלך הפרנקי העיון, והשנייה מציגה את היחסים כידידותיים ושוויוניים. בדיון אני מנמק את מסקנתי כי תמונת העניינים אינה חד-משמעית, אלא קשורה בתהליכים שהתחוללו אצל קרל הגדול באותו עשור.

קרל הגדול, מלך פרנקיה בשנים 768-814, טבע את חותמו בכל תחומי החיים באירופה של ימי הביניים המוקדמים, והשפעתו על תחומי הדת, החברה, המשפט, המינהל, החינוך, ואפילו המוזיקה, הייתה יוצאת דופן. אשר לדיפלומטיה שלו, איינהרד, הביוגרף שלו ואחד מיועציו הקרובים, סיכם אותה בקצרה בפתגם יווני בן התקופה: "אם הפרנקי הוא ידידך, הרי שאינו שכנך".¹

ואכן, קרל ניהל מלחמות כמעט נגד כל שכניו: הלומברדים, הסכסונים, האווארים, הדנים והבסקים – כולם טעמו מנחת זרועו. יחסי חוץ לא-לוחמניים הוא ניהל בעיקר עם שליטים שמבחינה צבאית היו רחוקים מהישג ידו: הארון אל ראשיד בבגדד, הקיסר

* המאמר הוא עיבוד של עבודה סמינריונית שכתבתי בשנת 2009 בהנחיית פרופ' יצחק חן במסגרת הסמינר "קרל הגדול והרנסנס הקרולינגי", במהלך לימודי לתואר בוגר במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטת בן גוריון בבאר שבע.

הביזנטי בקונסטנטינופול, מושלים מוסלמים בספרד ובצפון אפריקה, ואחרים.² דוגמה נדירה ליחסים דיפלומטיים נטולי עימותים צבאיים לאורך זמן עם שכנותיו אפשר למצוא ביחסיו עם הממלכות האנגלו-סכסוניות באנגליה, ובמיוחד נורתומבריה (Northumbria) בצפון ומרסיה (Mercia) בדרום. רק תעלת לה-מאנש חצצה בין אנגליה לפרנקיה, ולכן ניתן לראות בשתי הממלכות הללו שכנות של הממלכה הפרנקית. עם שתיהן קרל נמנע מעימות צבאי ושמר על יחסים דיפלומטיים בדרגות שונות של קרבה לכל אורך שנות שלטונו.³

יחסיו עם אופא (Offa) מלך מרסיה (757–796) יכולים לשמש מקרה בוחן של מדיניות החוץ של קרל הגדול. אופא היה השליט החזק ביותר באנגליה האנגלו-סכסונית. הוא הצליח להכפיף למרותו את הממלכות השכנות קנט (Kent), ססקס (Sussex), הוויס (Hwicce) ומזרח אנגליה (East Anglia),⁴ ושלט למעשה בכל חלקו של האי האנגלי מדרום לנהר הומבר (Humber) – הגבול עם ממלכת נורתומבריה שבצפון. במשך 28 שנים שלטו קרל ואופא זה בצד זה, אך עד לעשור האחרון לחייו של אופא כמעט אין תיעוד על מגע או קשר ביניהם. החל משנת 786 ניתן למצוא מספר נקודות השקה ביניהם, לרבות מכתבים שכתבו איש לרעהו (אם כי הם מעולם לא נפגשו). מה היה טיב היחסים בין קרל לאופא? ההיו אלה יחסים ידידותיים, או מאבק דיפלומטי בין יריבים מרים? כיצד תפסו איש את רעהו ואת מערכת היחסים ביניהם? ההייתה ביניהם מערכת יחסים שוויונית או שמא היה ברור שקרל היה בעמדת יתרון? האם היו הבדלים בין השניים בתפיסת מערכת היחסים שביניהם?

למרות עוצמתם של אופא ושל מרסיה שתחת שלטונו, יש מעט מאוד מקורות כתובים מממלכתו, וקשה למצוא תיעוד לקשרים בינה לבין פרנקיה. מרבית התיעוד הזה נמצא במכתביו של אלקוין (Alcuin), נורתומבריאני שהגיע לחצר הקרולינגית והפך לאחד היועצים המקורבים ביותר לקרל הגדול. המקורות הראשוניים ששימשו אותי הם כמה ממכתביו של אלקוין לכמה אישים במרסיה. את החשוב שבהם, המכתב לאופא, הוא כתב בשמו של קרל הגדול. מלבד זאת אשתמש בקטע מתוך 'חיי אב המנזר של סן וואנדרייל', העוסק במגעים בין המלכים בנוגע לברית הנישואין.

המחקר על היחסים בין קרל לאופא מוגבל למדי, ואף חוקר לא עסק בסוגיה זו כנושא מרכזי במחקרו. בדרך כלל החוקרים העוסקים בשאלות אלו מגיעים אליהן או מתחום חקר הממלכות האנגלו-סכסוניות בימי הביניים המוקדמים או מתחום חקר פרנקיה תחת שלטון הקרולינגים. בדרך כלל חוקרים מהגישה הראשונה יציגו את אופא כמלך רב עוצמה, שלא רק שהצליח להשיג הגמוניה על כל דרום אנגליה, אלא גם שאף לפתח מתוך עמדה שוויונית יחסים דיפלומטיים עם פרנקיה של קרל הגדול. בעניין זה חוקרים אלו מייחסים לו מידה משתנה של הצלחה. חסידי הגישה האחרת, החדשה יותר, רואים במרסיה ממלכה קטנה יחסית בשוליה הרחוקים של אירופה, ומעריכים את אופא כמלך שלא היה חזק דיו כדי להבטיח את המשך שושלתו. לתפיסתם של חוקרים אלו, הצדדים לא היו שקולים, שררה

מפה מדינית של מערב אירופה במאה התשיעית לספירה

ביניהם יריבות, וההיבטים הידידותיים היו שוליים. בסוף המאמר אציג את התמונה הכללית שמציעה כל אחת מהאסכולות ואסכם את מסקנותיי מזהשוואה.

א. שושלת, דת וחקיקה

שושלת: משיחת הבנים וכינון הארכיבישופות של ליצ'פילד
לאחר שקיעת האימפריה הרומית ירשו אותה כמה ממלכות ברבריות. בשטחי גליה צמחה הממלכה הפרנקית, שבה שלטה השושלת המירובינגית. זו נהנתה מלגיטימציה בזכות

עברה המיתולוגי, וכל המלכים של הממלכות הפרנקיות מאז המאה החמישית ועד לאמצע המאה השמינית נמנו עם בני משפחתה. במהלך הזמן תש כוחה של השושלת עקב מאבקי כוח פנימיים ועליית האצולה. בשנת 751 חולל ראש החצר, פיפין השלישי ('הגוף'), מהפכת חצר, הדיח את המלך המירובינגי האחרון והמליך את עצמו. כתחליף לגיטימציה השלטונית של השושלת המירובינגית הוא ערך טקס שבמהלכו משח אותו למלוכה הבישוף בוניפציוס, נציג האפיפיור. כעבור שלוש שנים הגיע האפיפיור סטפנוס השני לביקור בארמונו של פיפין ומשח אותו שנית למלך הפרנקים. הפעם הוא לא הסתפק בכך, אלא משח גם את שני בניו של פיפין, קרל וקרלומן. הטקס הפך את המלך לשליט בחסד האל, ומתוך כך העניק לו מימד של קדושה. הברית של המלך עם הכנסייה סיפקה לו את התחליף לגיטימיות השלטונית של המירובינגים.⁵ לאחר שלוש שנים שבהן קרל חלק את השלטון עם אחיו, הוא ירש את ממלכת אביו כשליט יחיד, שלט במשך 46 שנים, ונודע בהיסטוריה בתואר "קרל הגדול". גם הוא ידע להשתמש בטקס המשיחה לחיזוק הגיטימיות שלו ולהבטחת המשך שושלתו. בשנת 781 הוא הגיע לרומא עם בניו הצעירים, פיפין ולואי, ושם משח אותם האפיפיור הדריאנוס הראשון למלוכה. זה היה חלק מהמאמץ המתמשך להבטיח שלאחר מותו של קרל המלוכה תישאר בידי בניו החוקיים.

אנגליה של ימי הביניים המוקדמים הייתה מפוצלת לממלכות קטנות רבות, בהן שלטו הפולשים האנגלו-סקסונים מהיבשת. בדרך כלל ממלכות אלו לא נהגו מהמורשת הרומית שהייתה אופיינית לממלכות הברבריות של היבשת, ועל כן התקשו יותר לבסס שליטה אפקטיבית ואינטנסיבית על שטחים נרחבים.⁶ אמנם במאות השביעית והשמינית שתיים מהגדולות שבהן – נורתומבריה בצפון ומרסיה בדרום – ביססו את הדומיננטיות שלהן באי, אך בדומה לאחרות, בשתיהן, ובייחוד בנורתומבריה, אי-היציבות השלטונית הייתה שכיחה. לרוב העברת השלטון הייתה אלימה, ושום שושלת לא הצליחה לשלוט לאורך מספר דורות. על אף זאת, במרסיה הצליחו שלושה שליטים לשלוט זמן רב בזה אחר זה: אתלבלד (Aethelbald), אופא, וסנוולף (Cenwulf), והודות לכך הם הצליחו לחזק ולהרחיב את הממלכה. השלושה לא היו קשורים בקשרי משפחה קרובים, וכל אחד מהם עלה לשלטון רק לאחר מאבק עקוב מדם נגד טוענים אחרים לכתר.

אופא עלה לשלטון בשנת 757, לאחר מלחמת אזרחים קצרה, שבה הביס את באורנרד (Beornred), ואף שקרבת הדם שלו לאתלבלד הייתה קלושה.⁷ על רקע אי-היציבות השלטונית המתמשכת בממלכה הוא היה נחוש להבטיח את הישרדות שושלתו. לא היה עליו להרחיק כדי למצוא דוגמה מבטיחה לפתרון של בעיה דומה: מעבר לתעלה הצליחו הקרולינגים בתוך זמן קצר לבסס לגיטימציה שושלתית לאחר שהדיחו שושלת אחרת ששלטה לאורך מאות שנים. אחד המהלכים שבהם הסתייעו היה המשיחה למלוכה של הבנים המיועדים כיורשים עוד בימי חייו של האב. ואכן, נראה שבשנות השמונים של

המאה השמינית החל אופא להפעיל לחצים כבדים על הארכיבישוף של קנטרברי, יאנברט (Jaenberht), שימשח למלוכה את בנו היחיד אגפריית (Egfrith).

כך נקשרה שאלת הלגיטימציה לבעיה נוספת האופיינית למרסיה: העובדה שלא הייתה לה ארכיבישופות עצמאית. קנטרברי הייתה הארכיבישופות הממונה מבחינת אדמיניסטרציה דתית על שטחה של מרסיה, והיא ישבה בממלכת קנט, שעליה אופא ניסה להשליט את ההגמוניה שלו בכוח. יאנברט היה מהמתנגדים למאמץ זה, ומבחינת אופא היה זה מצב בלתי נסבל. גם בנקודה זו ראה אופא בקרולינגים מקור השראה לפתרון הבעיה. אלה הנהיגו רפורמות כנסייתיות שכללו בין השאר חלוקה של פרובינציות לארכיבישופות קטנות וקלות יותר לניהול. אופא דרש מהאפיפיור לייסד פרובינציה חדשה עבור מרסיה, שמרכזה בליצ'פילד (Lichfield), בלב ממלכת מרסיה. מובן שהדבר עורר התנגדות עזה בקנטרברי, שסירבה להסכים עם פגיעה כזו בשטחה ובסמכותה. בשנת 786 הגיעה משלחת של נציגי האפיפיור לוועידה כנסייתית בחצרו של אופא כדי לדון בסוגיות אלו.⁸

במשלחת השתתפו מקורבים של קרל הגדול, ואף שרשמית חברי המשלחת ייצגו את האפיפיור, הייתה עליה השפעה קרולינגית חזקה. תוצאתה הייתה ייסודה של הפרובינציה החדשה בליצ'פילד. אופא הפיק יתרון כפול: הוא זכה בארכיבישופות הכלולה בשטחו, שעליה היה לו פיקוח ישיר, ובעקבות זאת בשנת 787 זכה למשיחת בנו, אליה חתר זמן רב, בידי ארכיבישוף צייתן. אופא עצמו מת בשנת 796, זמן קצר לפני שפירות מאמציו ירדו לטמיון: אגפריית שרד רק חודשים ספורים. את מקומו ירש סנוולף, שלא נמנה עם משפחותיהם של אופא או של אתלבלד.⁹ עם זאת, אל לנו לפטור משום כך את הישגו של אופא כלאחר יד. בפוליטיקה האנגלית משיחת בן עוד בחיי אביו הייתה צעד חסר תקדים. האם המשיחה מעידה על כוחו של אופא, על הדרך שבה הוא פיתח את המלוכה האנגלו-סכסונית ועל שאיפותיו להעלות את יחסיו עם קרל הגדול לדרגת שוויון, או שמא אימוץ המשיחה היה אקט של חיקוי חיצוני של קרל? האם מרכזיותה של המשלחת האפיפיורית-קרולינגית בוועידה של 786 והשפעתה על החלטותיה מוכיחה את השפעתו של קרל על אופא, וכפועל יוצא, את העובדה שאופא קיבל על עצמו את עליונותו של קרל הגדול?

דת: קרל הגדול ואנגליה

אחד התחומים שבהם ניכרה השפעתו של קרל הגדול על ממלכתו יותר מכול היה הרפורמות הדתיות שביצע. הוא תפס את עצמו כמלך נוצרי וראה בתפקידו שליחות שבמסגרתה הוא אחראי על גאולת נשמות בני עמו, ומכאן שמחובתו לדאוג ל"בריאות" הדתית של ממלכתו. על כן הוא חולל בעזרת האפיפיורות רפורמה דתית בכנסייה הפרנקית, שבמסגרתה הוא פרסם צווים אחדים, והבולט בהם 'התוכחה הכללית' (Admonitio Generalis). בעיקר

יועדה הרפורמה לחזק את ההיררכיה הכנסייתית על ידי ביסוס מעמדם של הארכיבישופים והבישופים, לשפר את הכמורה על ידי שימת דגש רב יותר בהתנהגותה המוסרית ובחינוכה הדתי, להכפיף את כל המנזרים לרגולה הבנדיקטינית ולקדם את הסטנדרטיזציה של ספרי התפילות והלימוד.¹⁰ על רקע זה מעניין לבחון את מקומם של העמים האנגלו-סכסוניים בהשקפתו ובמדיניותו הדתית האוניברסלית של קרל הגדול.

אירוע משמעותי בהקשר זה היא הוועידה הכנסייתית של פרנקפורט בשנת 794, שבה השתתפו גם אנשי כנסייה אנגלים. באשר לסיבות לכינוס הוועידה, אפשריים שני קווי פרשנות: יש הסבורים שהרקע לכינוס הוועידה ומטרותיה היה עניינים כלליים וארוכי טווח (בייחוד העימות התאולוגי עם האימפריה הביזנטית והמחלוקות הדתיות עם הכנסייה הספרדית) ושההשתתפות האנגלית לא הייתה מרכזית בוועידה ונועדה בעיקר לחזק את דמותו של קרל הגדול כמנהיג העולם הנוצרי כולו.¹¹ לחלופין יש המדגישים אירועים סמוכים יותר לוועידה, ובהם הפלישות הוויקינגיות לאירופה ולבריטניה והמרד הסכסוני. לפי השקפה זו, אירועים אלו נתפסו כאסונות מטעם ההשגחה האלוהית, ועל כן התחייבה תגובה דתית הולמת. אמנם מובן שהאנגלים קיבלו את הנהגתו הדתית של קרל הגדול, אך היחסים היו של שיתוף פעולה ולא עליונות חד-צדדית.¹² דוגמה נוספת להנהגה הדתית של קרל מחוץ לגבולות ממלכתו היא התערבותו במקרה של כומר אירי שהתגורר בפרנקיה וחטא באכילת בשר במהלך צום הארבעים. המכתב שכתב לאופא, בו ביקש שיפעל להשבתו של הכומר למולדתו, משמש אחד המקורות המעטים לקשר בין השניים.¹³ מכאן שבתחום הדתי בעיני קרל (וכנראה גם בעיני אחרים, ולכל הפחות אלקוין) הוא היה המנהיג הדתי של הכנסייה הקתולית כולה, שסמכותו הרוחנית כמלך נוצרי חלה גם על עמים נוצרים שמחוץ לממלכתו.

חקיקה וחינוך

אחד מתחומי פעולתו החשובים של קרל היה החקיקה. במדיניותו קשה להפריד בין הרפורמות הדתיות לחקיקה, כיוון שהחקיקה הייתה בשבילו אמצעי לקידום הרפורמות הדתיות. עם זאת, היה לה גם תפקיד חברתי. כדי ליצור אחדות אימפריאלית בממלכתו הוא ניסה ליישב בין מערכות החוקים השונות של הפרנקים והנהיג את הקפיטולריה כאמצעי שלטוני, תחיקתי ומשפטי. אף שהחקיקה הקרולינגית נוסחה בלשון דתית, היא עסקה גם בתחום החילוני. כחלק מבחינת היחסים בין קרל לאופא עלינו לבחון את הקשר בין החקיקה הקרולינגית לחקיקה של אופא, שעליה ידוע אך מעט מאוד. חוקרים סבורים שקובץ החוקים הקרוי על שמו של אופא הוא הקפיטולריה שיצאה בעקבות הוועידה הכנסייתית של שנת 786 (ראו לעיל). אם נכון הדבר, הרי שיש דמיון ברור בינה לחקיקה הקרולינגית, הן בתכניה והן במנגנוני החקיקה שלה. כמו במקרים קודמים, הוויכוח ההיסטוריוגרפי נסוב על

השאלה אם מדובר באקט של חיקוי של אופא את קרל או שמא בהתפתחות מקבילה ששאבה את השראתה מאותם מקורות (בהקשר זה, ברור שנוכחותו של אלקוין היתה גורם מכריע). אחד הנדבכים המרכזיים במדיניותו הדתית של קרל הגדול היה החינוך וההשכלה. ב'תוכחה הכללית' נקבע כי בכל מנזר ומקום מושב של בישוף יש להקים בית ספר, שבו ילמדו תהילים, דקדוק, שירה, קריאת־מוזיקה וחשבון. הרפורמה החינוכית לא הייתה מטרה בפני עצמה אלא כלי לחיזוק הרפורמות הדתיות. מבחינת קרל, החינוך והלימוד היו המפתח לאמונה, והאמונה – המפתח לישועה, והיא שהייתה בראש מעייניו.¹⁴ המידע שלרשותנו על החינוך במרסיה בימי אופא קלוש ביותר, ואולם, שניים ממכתביו של אלקוין עוסקים בתלמידים שאופא שלח לו כדי שילמדו בחצר הארמון, ומכאן שאופא התעניין גם בתחום זה. האם התכוון אופא להקים בארמונו בית ספר על פי המודל הקרולינגי? מהעדויות המעטות על פעילות תרבותית כלשהי במרסיה עולה שהאפשרות הזאת קלושה למדי.¹⁵

בפרנקיה באותה עת תחומי הדת, החינוך והחקיקה היו אפוא שלובים אלו באלו, וניתן להניח כי גם באנגליה היה הדבר כך, לפחות במידת מה. מבדיקתם נוכל ללמוד רבות הן על הדמיון והן על ההבדלים בין שתי הארצות. מחד גיסא ניתן לזהות דפוסים מקבילים בשתי הממלכות, שמהם ניתן להסיק על יכולות אדמיניסטרטיביות ותחיקתיות דומות משני צדי התעלה.¹⁶ חיקויו של אופא את הקרולינגים נועד לחזק את שושלתו בעיני האנגלים, בעיקר בחיזוק הקשר עם הכנסייה.¹⁷ הידוק היחסים בין הכנסייה הפרנקית והאנגלית הוליד מידת מה של הבנה הדדית ושיתוף פעולה, אך במקביל גם סיפק לקרל ערוץ מידע על המתרחש באנגליה ואפשרות להשפיע עליה, מה שקרוב לוודאי לא מצא חן בעיני אופא.¹⁸ גם המכתבים לאופא שבהם קרל מדגיש את הדבקות הדתית של העמית שמעבר לים מרמזים כביכול על השפה המשותפת שלהם בהקשר של דבקותם בכנסייה.

מאידך גיסא, ניתן לראות ביחסי הדת והמדינה בשתי הממלכות דווקא הוכחה לשוני מהותי ביניהן. הממלכה הקרולינגית התבססה על האדמינסטרציה הכנסייתית. הקרולינגים החזיקו רכוש כנסייתי רב וניצלו אותו ביעילות. מרגע שתפסו את המלוכה הם הידקו את רתימת הכנסייה למדינה, התערבו בחלוקת אדמותיה ותבעו מהכנסיות שירות צבאי. עם הרחבת האימפריה של קרל הגדול, כונסו תחת שלטונו כנסיות רבות יותר ויותר. מרכזי הארכיבישופות ישבו בערים בלב הממלכה והיו בשליטת המלך. במרסיה לעומת זאת, ההתנצרות הייתה מאוחרת יחסית, וגם אחריה הכנסייה נשארה ענייה יחסית ותלויה באצולה ובמלכים. מלכי מרסיה לא יכלו לבסס את המדינה על הכנסייה או לנצל את רכושה בדומה לקרולינגים. מלבד זאת, עד שנת 786, כאמור, לא היה במרסיה מושב של ארכיבישופות, והבישופים שלה היו כפופים לארכיבישוף שישב בממלכה זרה – קנט. הדבר מחזק את הטענה כי אין בסיס להשוואה בין פרנקיה של קרל הגדול למרסיה של אופא בתחום הדת.¹⁹

ב. דיפלומטיה ומסחר: כישלון ברית הנישואין

אחת הפרשות המרתקות והמיסתוריות ביחסים שבין קרל לאופא היא המשא ומתן בין השניים על נישואי צאצאיהם וכישלונם. לפי מכתבים של אלקוין, הדנים בחרם המסחרי (ראו להלן), הפרשה מתוארכת לשנת 790. אבל המקור העיקרי לפרשה הוא 'ההיסטוריה של אבות המנזר של סן וונדריל' (להלן 'ההיסטוריה'), מסמך שנכתב בקירוב בשנת 840 על בסיס מסמכים שנמצאו בכנסית המנזר. בשנת 789 מונה גרבודל (Gervold) לתפקיד אב המנזר של סן וונדריל²⁰ הסמוך לרואן, ולפני כן שימש כבישוף באותה פרובינציה. הוא היה מקורב מאוד לקרל הגדול ופיקח על המסחר ועל גביית המסים. כמו כן הוא היה מוכר היטב גם לאופא, מכיוון ששימש שליח של קרל לחצרו מספר פעמים.²¹ כך מתאר סופר 'ההיסטוריה' את המשא ומתן:

גרבודל כבר שירת שנים רבות כמפקח על המסחר בממלכה, אסף מסים ומכסים בכמה נמלים וערים [...] ידוע כי קשרי ידידות חזקים ביותר שררו בינו לבין אופא, המלך החזק ביותר של האנגלים (Angles) או המרסיאנים. עדיין קיימים מכתבים מאופא שבהם הוא מצהיר כי הוא יהיה חברו היקר והאינטימי ביותר של גרבודל. בפקודתו של המלך הבלתי מנוצח קרל שימש לו גרבודל באירועים רבים כשגריר ל[...] אופא. משימתו האחרונה נגעה לבתו של המלך, שאת ידה ביקש קרל הצעיר. אופא לא הסכים, אלא אם בריתה, בתו של קרל הגדול, תינשא לבנו, והמלך הגדול ביותר [קרל], נרגז קמעה, הורה שאיש מהאי הבריטי או העם האנגלי לא יניח את רגלו על חופי גליה למטרות מסחר.²²

מי יזם את הבקשה ומה הייתה משמעותה? ההיה זה אופא שלחץ לקיום הברית? ייתכן שכך, אך יש הסבורים כי היזמה הייתה של קרל הגדול, שביקש לחתן את בנו הבכור, שנקרא אף הוא קרל, עם אחת מבנותיו של אופא. הנחה זו מבוססת על העובדה שקרל הצעיר הומלך בשנת 788 ולאחר מכן זכה בדוכסות של מייין (Maine). מבחינת הפרנקים, מכיוון שברור היה שהוא יקדיש עצמו לעיסוק במערב האימפריה, היה זה השידוך המוצלח ביותר.²³ אך מדוע לא הסתפק אופא בשידוך המכובד ודרש שידוך מקביל לבנו? אחרי ככלות הכול, היה זה שידוך רב משמעות, שבצדו יוקרה רבה לאבי הכלה. נראה שאופא לא הסתפק בבקשה כללית: הוא דרש ספציפית את בריתה, בתו השנייה של קרל. הדבר הבהיר את כוונותיו לשליטה על קנט ואת שאיפותיו לגבי שושלתו. בני המאה השמינית שקראו את 'ההיסטוריה הכנסייתית' של בדה הכירו את חתונתה מהמאה השישית של נסיכה מירובינגית בשם זה למלך קנט, את'לברט (Ethelberht, 560–616). האיחוד ההיסטורי האיץ את התפשטות הנצרות וסייע לאת'לברט לבסס את מעמדו כמלך החזק ביותר בבריטניה.²⁴

כאן עולה השאלה מדוע כעס קרל על דרישתו של אופא, שעל פניה נראית הוגנת. התשובה היא שהיה הבדל עצום בין בקשת ידה של בת מלך זר עבור בנך לבין נישואי בתך ושליחתה לחצר זרה. אמנם בשנת 781 שקל קרל הגדול להשיא את בתו הבכורה רוטרודיס (Rotrudis) לקיסר קונסטנטין השישי בקונסטנטינופול, אך זו היתה ברית בסדר גודל שונה לגמרי. בניגוד לכך, בקשתו של אופא, שנרמז בה יחס שוויוני בין השניים, התפרשה כעלבון של ממש. זאת ועוד: דרישתו של אופא הסגירה אי-אמון מצדו. בנישואין שושלתיים הייתה סכנה ברורה. ייתכן כי אופא חשש שקרל יתפתה לנצל את נוכחותה של נסיכה מרסיאנית בחצרו כדי לסייע לאויביו של אופא, ועל כן ביקש אופא שידוך מקביל, כדי שיוכל להשתמש בבתו של קרל כבת ערובה שתמנע מצב כזה.²⁵

סופר 'ההיסטוריה' מספר לנו כי בעקבות דרישתו של אופא החליט קרל הזועם להטיל חרם מסחרי על מרסיה בפרט ועל בריטניה בכלל. ואכן מכתביו של אלקוין מצביעים על נתק רציני בקשרים שבין מרסיה ופרנקיה. אלקוין שהה אז בנורת'מבריה, ובמכתב ביקש מאב המנזר של קורבי (Corbie), שהיה גם בן דודו של קרל הגדול, להסביר את סיבת המחלוקת בין שני החברים הותיקים.²⁶ במכתב הוא טוען כי: "שמן נשפך באופן שטני על המדורה, כך שבשני הצדדים נאסר על סוחרים להפליג".²⁷ הדבר מראה כי גם אופא יכול לאכוף אמברגו על סוחרים פרנקיים בשטחו.²⁸ עם זאת, יש המפקפקים בהדדיות החרם, ואף היו שהרחיקו לכת והטילו ספק בסיפור החרם בכלל. עם זאת, לדעתי, מכתבו של אלקוין לבאורנווין (Beornwin) יכול לשמש ראיה נוספת לסיפור. ככל הנראה, באורנווין היה כומר החצר של אופא.²⁹ במכתב אלקוין מתחנן שיאמין לו ששמר אמונים תמיד לאופא ולעם האנגלי.³⁰ ההקשר הסביר ביותר למכתב זה, שתוארך לשנת 790, הוא הסכסוך שפרץ בין קרל לאופא בעקבות כישלון המגעים על ברית הנישואין.

אנו עדים אפוא לשתי פרשנויות אפשריות ומנוגדות של סיפור הנישואין והחרם: מחד גיסא ניתן לראות בו הוכחה לכך שאופא תפס את עצמו כבעל בסיס ראוי לדרוש ברית נישואין שוויונית עם קרל הגדול. הדרישה עוררה את זעמו של קרל (מה שרומז על חשיבות העניין עבורו), ובתגובה הוא הטיל על אופא חרם מסחרי כעונש. אך אופא הוכיח את יכולתו לאכוף חרם נגדי יעיל לא פחות, מה שמוכיח את יכולת השליטה הגבוהה שלו בממלכתו, ובפרט במסחר ובנמלים.³¹ מנגד, הסיפור עשוי להוכיח דווקא שלא היה שוויון בין השניים, אם מקבלים את הטענה כי החרם היה חד-צדדי וכלי ששימש בידי קרל להעניש את אופא על יהירותו. מסיפור החרם עולה שאלה בסיסית יותר: אילו יחסי מסחר התקיימו בין פרנקיה למרסיה?

גם בתחום זה המקורות ההיסטוריים מעטים מאוד. מהראיות מתחום חקר המטבעות ניתן ללמוד כי בתחילת שנות התשעים אופא הנפיק סדרת מטבעות חדשים שהיו גדולים ואיכותיים יותר מהמטבעות שהיו נהוגים עד אז,³² ועליהם הוטבעו שמו והדיוקנאות שלו

אחד ממטבעות הפני של המלך אופא ממרסיה.
המטבע נטבע במאה התשיעית לסה"נ.
דיוקנו של אופא מוטבע על אחד הצדדים
בצד הכיתוב OFFA REX (המלך אופא).

ושל המלכה. זמן קצר לפני כן הופיעו מטבעות חדשים ומשופרים גם בפרנקיה, שעליהם הוטבע דיוקנו של קרל הגדול. גם כאן ניתן לטעון מצד אחד להתפתחויות מקבילות, המלמדות על הדמיון בין הממלכות, ומנגד, על ניסיונו של אופא לחקות את קרל, שרק מוכיח שאין תוקף להשוואה בין השניים. היו שטענו כי הרפורמה המקבילה מלמדת על תלותה של הכלכלה האנגלית בשווקים הפרנקיים, ומנגד אחרים ראו בה ניסיון של אופא לצבור תועלת אישית מרפורמת המטבעות.³³ המקור הכתוב העיקרי על יחסי המסחר בין שתי הממלכות הוא הערות אחדות במכתבו של קרל הגדול לאופא משנת 796:

לגבי עולי הרגל שרוצים לבקר באתרים האפוסטוליים לשם אהבת שמים ולמען ישועתם, הענקנו להם רשות כבעבר ללכת לדרכם בשלום ללא הטרדה ולקחת עמם את כל צורכיהם. אך גילינו שאנשים מסוימים, שהמניע שלהם הוא רווח ולא דת, הצטרפו אליהם למטרת עסקים בחוסר כנות. כל אדם כזה שיתגלה בקרב עולי הרגל יחויב בתשלום המיסים הקבועים במקומות המתאימים. השאר יכולים ללכת לדרכם בחופשיות.

כתבת לנו גם על סוחרים. רצוננו ופקודתנו הם שהם יזכו להגנה מלאה בממלכתנו לביצוע עסקיהם החוקיים לפי המנהג העתיק. אם הם נתקלים ביחס בלתי צודק במקום כלשהו עליהם לפנות אלינו או אל שופטינו ואז נוודא כי הצדק יעשה. כך גם עם סוחרינו: אם הם סובלים מיחס לא צודק בתחום שיפוטך, עליהם לפנות למשפטך הצודק, כך ששום הפרעות לא יתעוררו בין נתינינו. [...] באשר לאבנים השחורות שביקשת מאתנו לשלוח, שלח שליח שיראה לנו איזה סוג בדיוק אתה רוצה. בכל מקום שהן תימצאנה, נצווה בשמחה שיינתנו ונסייע בכך שנספק תחבורה. וכפי שמסרת לנו את אורך האבנים שאתה מבקש, כך אנשינו מבקשים לגבי אורך הגלימות שלנו, שעליכם להכינם כמו אלו שהורגלנו לקבל בעבר.³⁴

גם את המכתב הזה אפשר לפרש כהוכחה לשוויוניות מסוימת ביחסים בין שני המלכים,

מטבע דינר של קרל הגדול, שנתבע במיינץ בין השנים 812 ל-814 לסה"נ לאחר הכתרתו לקיסר. בצד דיוקנו של קרל הגדול מופיע הכיתוב KAROLUS IMP AVG (קרל אימפרטור אוגוסטוס).

או לחלופין כראיה לעליונותו הברורה של קרל על אופא. הפרשנות הראשונה מציעה שהפרומה במטבעות והמכתב מלמדים שכבר ב־791 היחסים בין השניים שבו לתקנם לאחר משבר הנישואין. אמנם ההתכתבות מרמזת שהשפעתו של הבידוד המסחרי על אופא הייתה גדולה מהשפעתו על קרל, אך את הצעתו של קרל להגן על הסוחרים המרסיאנים ואת הדיון על ייצוא האבנים השחורות למרסיה ועל ייבוא מוצרי הצמר ניתן לפרש כדיון בין שני צדדים שווי ערך.³⁵ מנגד, ניתן לראות בהתייחסותו של קרל לעולי הרגל תלונה על סוחרים מרסיאנים המסתווים לעולי רגל כדי להתחמק מתשלום המס, ואילו הדגש של קרל על הגנת הסוחרים עניינו בדרישה להדדיות, ולא בפריוילגיה שהוא מבטיח לסוחרים מרסיאנים. לפי פרשנות זו, הבקשה לשלוח שליח שיראה איזה סוג אבנים שחורות אופא מבקש היא התחמקות של קרל ממילוי הבקשה, שנועדה לרמוז שהבקשה מופרזת. לעומת זאת, הבקשה לגבי אורך הגלימות נתפסת לפי פרשנות זו כדרישה.³⁶ בהקשר זה מעניין לבחון סיפור שמופיע אצל נוטקר המגמגם (Notker Balbulus, c. 840–912), ובו קרל מתלונן מרות על אורך הגלימות. אף שאצל נוטקר האשמה מוטלת על הפריזים, ניתן לקשר בין הסיפור למכתב, בהנחה שהפריזים תיווכו בעסקה בין הסוחרים המרסיאנים לרוכשים הפרנקים. מכאן שלמרות הלשון הדיפלומטית המנומסת והשימוש הנדיב של קרל בביטויי ידידות שונים, מטרת המכתב היא בעצם להעמיד את אופא על מקומו.³⁶

האוצר האווארי

אחד האירועים המשמעותיים הידועים לנו במערכת היחסים בין שני המלכים הוא משלוח המתנות מהאוצר האווארי של קרל לאופא. האווארים היו עם ממוצא אסייתי שפלש למרכז אירופה בסוף המאה השישית והקים ממלכה שהתבססה כישות הפוליטית החשובה ביותר במזרח אירופה. הם היוו איום מתמיד על אזורים רבים באירופה ונודעו כ"הונים", על שם השבטים ההונים האימתניים שהטילו את חתתם על אירופה במאה החמישית. לבני התקופה

* הוויכוח הוא על השאלה אם יש לתרגם המילה הלטינית 'Deposcut' כ'בקשה' או כ'דרישה'.

הייתה ציפייה ברורה שקרל הגדול יחסל את האיום האווארי, ואכן, בשנת 791 יצא קרל בראש צבא עצום למסע כיבושים נגדם. למרבה ההפתעה האווארים כלל לא התנגדו. בשנים 795–796 תקף הצבא הפרנקי שנית, ולבסוף מצא את הבירה האווארית – “הטבעת”, החריב אותה ובזז את אוצרותיה.³⁷ לאחר הניצחון בחר קרל לחלק חלקים מאותו אוצר לתומכיו ולנאמניו ושלה מתנות מתוכו לאפיפיור לאו השלישי ולבישופים, וכן למלכים האנגלו-סכסונים אופא ואתלרד מנורתומבריה. אתלרד נרצח בטרם הגיעה אליו המתנה. העדות למשלוח המתנות לאופא היא מכתבו של קרל מחדש מרס 796 (ראו לעיל), שבו הוא כותב:

אנו מיידעים אותך גם ששלחנו לכל אחד מהמנזרים בממלכתך ובממלכה של המלך אתלרד מתנה של דלמטים ומוטות [לבוש פולחני ותכריכים] [...] שלחנו משהו לכל אחת מערי המטרופולין מהאוצר הארצי שאדוננו ישוע זיכה אותנו בו בטובו. ושלחתי לך גם, בשמחה והודיה לאל, חגורה וחרב הוניות ושתי גלימות משי, כדי שיתאפשר להטיף על חסדו של האל ולהאדיר את שם אדוננו ישוע לנצח בקרב העמים הנוצרים בכל מקום.

אנו מפצירים בך שתערוך תפילות קבועות עבורנו, עבור משרתינו הנאמנים ועבור כל העם הנוצרי, כדי שחסדו הנדיב של המלך השמימי יגן על ממלכת הכנסייה הקדושה, ירומם וירחיב אותה.³⁸

גם את המחווה הזו אפשר כמובן לפרש בדרכים שונות. אפשר לראות בה עדות לכוחו הרב של אופא ולחשיבותו בזירה הבינלאומית,³⁹ או לחלופין ניתן להדגיש, כפי שעושה ההיסטוריונית ג'ואנה סטורי (Joanna Story), את העליונות שבה מזכה הענקת המתנות את קרל:

בחברות שבהן אחת התכונות המהותיות של אדון טוב הייתה נדיבות, חלוקה זו הייתה עמוסה במשמעויות של נאמנות (fidelitas). משמעות המתנות הייתה כפולה: מקורן וערכן כיבדו את המעניק, אך באותה עת למלך מרסיאני שנודע כמדכא חסר רחמים של יריביו, שלל צבאי משבט כבוש היה תזכורת ברורה לגורל אויביו של קרל הגדול.⁴⁰

אמנם סטורי מסכימה שככל הנראה אופא לא ראה את עצמו כבן חסות של קרל הגדול, אך היא עומדת על כך שכך תפס קרל את אופא.⁴¹

בעיניי, רמיזתה של סטורי כי מתן המתנות מלמד כי קרל ראה באופא בן חסות היא בעייתית. לצורך ההשוואה, נפנה למקרה שבו ידוע לנו בוודאות שקרל מתייחס ליריב פוליטי כאל בן חסות. לפי יומני השנה הפרנקיים, טאסילו (Tassilo, 741–796) דוכס בווריה היה בן חסותם של קרל ושל אביו פיפין עוד מאז 757. כשהוא המרה את פיו של קרל הגדול

פתח הלה בשורת צעדים דיפלומטיים שהובילו לפעולה צבאית שבסיומה טאסילו נשפט למוות. הגם שקרל חנן אותו ואפשר לו לצאת לגלות במנזר,⁴² ההבדל בין גורלו לבין התגלגלות העימות בין אופא לקרל מלמד, לדעתי, כי אין בסיס לטענה שקרל ראה באופא בן חסות שלו, בין במפורש או במובלע.

סוגיה מעניינת נוספת הקשורה לחלוקת האוצר היא משלוח המתנות לאתלרד, ביטולו, ותגובת קרל לרצח המלך הנורתומברי. רוב המידע מגיע ממכתב של אלקוין לאופא:

בדומה הוא שלח מתנות לאתלרד ולבישופויות שלו. אך אבוי, כאשר השליחים לקחו את המתנות והמכתבים, הביאו מבשרים את החדשות העצובות (בדרכם חזרה מסקוטיה דרך מרסיה) על רצח המלך והמרד של העם. המלך קרל נטל בחזרה את מתנותיו הנדיבות. הוא כעס כל כך על האנשים, 'האנשים הבוגדניים והסוטים' כפי שכינה אותם, 'שרצחו את אדונם', כי הוא חשב אותם לגרועים מפגאנים. לולא התערבותי למענם, הוא היה מונע מהם כל יתרון וגורם להם כל נזק שהיה יכול.⁴³

ניתן לטעון כי המכתב הבהיר לאופא את האופן בו ראו הפרנקים את שכניו בנורתומבריה, ושהתגובה החריפה של קרל הגדול מזכירה את זעמו על המורדים הסכסונים בשנת 782, תגובה של אדון שראה בבגידה במלך נוצרי אחר, שהוא נטה לו חסד, פגיעה ישירה בכבודו.⁴⁴ אף שלא היה פה איום ישיר כלפי אופא, הוא לא היה יכול לטעות בנכונותו של קרל להתערב בכוח בענייני הממלכות האנגליות אם יתגלה שהן נגועות באי־נאמנות, ואת מחויבותו של קרל לשושלת בנורתומבריה, שהיתה שקולה למחויבותו לשושלתו של אופא עצמו.⁴⁵ לדעתי אין ספק שמשלוח מתנות מתוך השלל למלך זר היתה מחווה יוצאת דופן של קרל הגדול. על אף הנטייה הראשונית לראות בכך עדות לכוחו של אופא ולכבוד שקרל רחש כלפיו, חוקרים רבים יותר ויותר רואים במחווה זו דווקא הפגנת עליונות של קרל על אופא. עם זאת, אני סבור שאין בכך הסבר לכך שדווקא אופא הוא שקיבל את המתנות, כאשר שליטים אחרים – אם כאלה שהיו נתונים לשלטון פרנקי עקיף או ישיר (הלומברדים, הסכסונים או הבווארים), או אם שכנים שלא היו ביחסי מרות עם הפרנקים (הממלכות הנוצריות, ואף המוסלמיות בספרד למשל) – לא זכו לכך.

ג. גולים ואויבים

סוגיה מרכזית במערכת היחסים בין קרל הגדול לאופא היא הגולים האנגלו־סכסונים שמצאו מקלט בחצרו של קרל. מוזכרים לנו לפחות שלושה גולים כאלה: אודברט (Odbert), אגברט (Egbert) והרינגסטן (Hringstan). מלבדם מצא מקלט בחצר הפרנקית גם אירדוולף (Eardwulf) הנורתומברי, והוא מהווה דוגמה שממנה ניתן ללמוד רבות על יחסו של קרל

לפוליטיקה האנגלו-סכסונית. פרשיות אלו מעלות שאלות רבות, אך ראשית יש לגשת לעובדות. אודברט מוכר ממכתבו המפורסם של קרל לאופא, בו הוא מוזכר ככומר:

בקשר לכומר אודברט, המבקש לחיות מחוץ לארצו עם שובו מרומא, לא כדי להאשימך, אלא, לדבריו, מתוך אהבת האל, עליך לדעת ששלחנו אותו לרומא יחד עם גולים אחרים שביקשו מקלט אצלנו, כדי שהמקרה שלהם יישמע ויישפט בנוכחות האפיפיור והארכיבישוף הנכבד שלך (בהתאם לשבועתם, כפי שיידעת אותנו), כך ששיפוט הוגן יוכל להשיג מה שבוררות חסודה לא השיגה. מה יכול להיות בטוח יותר עבורנו מאשר שיפוט האפיפיור שיחרוץ מקרה שבו האחרים חלוקים בדעותיהם?⁴⁶

ככל הנראה מדובר באידברט פראן (Eadberht Praen), נסיך מקנט, שהיה המועמד המוביל לכתר של ממלכת קנט, ומכאן שהיה האיום המרכזי על ההגמוניה של אופא בממלכה זו. לאחר מותו של אופא חזר אידברט לקנט, הנהיג בה מרד, הוכתר למלך, ואפילו טבע מטבעות הנושאים את שמו במיטבעות ששימשו קודם לכן את אופא. לאחר ששלט בקנט במשך שנתיים הצליח סנוולף, מלך מרסיה שירש את אגפרית, לכבוש מחדש את קנט. הוא לכד את אידברט, ניקר את עיניו וכתר את ידיו, אך חייו ניצלו הודות למעמדו ככומר.⁴⁷ האם המכתב מרמז שקרל תמך בטענותיו של אודברט? אפשר לטעון כי שליחתו לשיפוט בפני האפיפיור מהווה סימן לכך שקרל מקבל את גרסתו ולא את גרסת אופא. לפי טענה זו, מוקד הוויכוח הוא בשאלה אם אודברט היה כומר או לא. כשקרל מצייין שלאחרים יש דעות שונות על הנושא, נראה שהוא רומז לחשד שראשו של אודברט גולה בכפייה כדי להפכו לכומר ולפסול אותו מלכהן במשרה חילונית, ושהוא רואה בכך צעד בלתי חוקי.⁴⁸

גולה מרסיאני אחר בחצרו של קרל הגדול היה הרינגסטן. עליו איננו יודעים כמעט דבר, למעט העובדה שלאחר מותו התערב קרל וביקש חנינה עבור אנשיו כדי שיוכלו לשוב מהגלות. הסיפור יכול לשמש הוכחה לכך שקרל סיפק לאויביו של אופא לא רק מקלט אלא גם תמיכה מולו ומול האפיפיורות, בעיקר לאור הצהרתו של קרל שהרינגסטן שהה אצלו זמן רב.⁴⁹

הגולה השלישי, ואולי החשוב מכולם, היה אגברט מווסקס. הוא היה בנו של אילמונד, שהיה מלך קנט בשנות השמונים של המאה השמינית. אף שככל הנראה היה עדיין נער, הוא היווה איום על שושלתו של באורטריק (Beorhtic) מלך ווסקס בשנים 802–786, שהתחתן עם בתו של אופא בשנת 789 ושאף להכליל את קנט בממלכתו. מגילו של אגברט ניתן ללמוד שהאיום לא הופנה כלפי באורטריק עצמו, אלא כלפי הבנים שלו ושל אשתו, כלומר נכדיו של אופא. על כן החליטו אופא ובאורטריק לגרשו, והוא ברח לפרנקיה.⁵⁰ אגברט שהה בחצרו של קרל שלוש שנים. סביר שהגעתו לחצר הייתה על רקע משבר כישלון הצעת ברית הנישואין של צאצאי קרל ואופא (ראו לעיל). לא ידוע היכן שהה בעשר השנים

הבאות, אך ייתכן ששהה בחצר במשך 13 שנים. בשנת 802, שש שנים לאחר מותם של אופא ובנו אגפריט, חזר אגברט ותפס את השלטון בקנט. יש הסבורים שאגברט נעזר בסיועו של קרל הגדול. בסופו של דבר תחת שושלתו של אגברט הפכה ווסקס לממלכה הגדולה והחשובה בדרום אנגליה, ולמעשה היא נהנתה מהישגיו של אופא.⁵¹ ייתכן כי האיום הטמון במתן המקלט לאגברט היה סיבה מרכזית לניסיונו של אופא להתפייס עם קרל ולחדש את הקשרים עמו לאחר המשבר של שנת 790, מכיוון שהאירוע גרם לו להבין שקרל כה חזק וכה קרוב, שכל סכסוך בין השניים הופך אותו לכתובת הטבעית עבור אויביו.⁵²

הגולה האחרון היה אירדוולף מלך נורתומבריה. בשנת 808, עקב מרד שפרץ בארצו, הוא נאלץ לצאת לגלות. הוא נמלט לארמונו של קרל הגדול בניימיקן, שם קיבל המלך את פניו. הוא המשיך לרומא, ועם שובו משם זכה לליווי של שליחים של קרל ושל האפיפיור לאו חזרה לממלכתו. המשמעות היא שקרל והאפיפיור סייעו באופן פעיל למלך אנגלו-סכסוני גולה לשוב לממלכתו. ממכתבים של לאו לקרל ניתן ללמוד שבעיותיו של אירדוולף היו מושא להתכתבות ענפה בין רומא, פרנקיה וצדדים שונים באנגליה. המכתבים מלמדים כי מבחינתו של לאו, התערבות פרנקית למען אירדוולף נבעה ממאמנותו של מלך נורתומבריה לקרל הגדול, ועל כן היה נכון וראוי שסמכותו של הקיסר תחרוג הרחק מעבר לגבולות הממלכה הפרנקית, אפילו לנורתומבריה המרוחקת.⁵³ עם זאת, לדעתו חשוב לזכור כי אירוע זה אירע כ-12 שנים לאחר מותו של אופא, וכי בפרק זמן זה התרחשו שינויים מרכזיים הן בפרנקיה והן באנגליה, ובהם ההכתרה האימפריאלית של קרל הגדול בשנת 800, ששינתה הן את תפיסתו של קרל את עצמו ואת סמכותו, והן דרך הצגת סמכות זו כלפי חוץ.

השאלה המרכזית העולה מסיפורי הגולים היא מה ניתן ללמוד מהעובדה שהגולים מוצאים מקלט אצל קרל? מדוע הם פונים דווקא אליו ומדוע הוא מקבל אותם? מה ניתן ללמוד מכך שאויביו הפרנקים של קרל לא פונים לעזרתו של אופא? שלושת המקרים לא יכולים להיות צירוף מקרים גרידא. יש הטוענים כי מהעובדות האלה עולה בבהירות שהשילוב של קרבתו הגאוגרפית עם עוצמתו הפוליטית של קרל הגדול היווה איום תמידי על אופא. מנגד, אופא מעולם לא הוזכר כמי שהציב איום מקביל על קרל: אין שום תיעוד על מורד פרנקי שמצא מקלט באנגליה.⁵⁴ חוקרים אחרים מתנסחים בזהירות רבה יותר: "מי יכול לומר עד כמה היה מוכן קרל הגדול להרחיק לכת בשימוש בגולים מחצרות מלוכה אנגליות כדי לסכסך בין שליטים אנגלים או להחלישם, או מה היו מניעיו לעשות כך?"⁵⁵ אך אין ספק שהמקרים השונים של אנגלים רמי מעלה שמצאו מקלט בחצרו של קרל מרמזים בדרכים שונות על היתרונות שהפיק מכך קרל עצמו.⁵⁶ על כל פנים, סוגיית הגולים והתמיכה שמצאו אצל קרל הגדול היא אחד השיקולים המרכזיים המאששים תאוריות על עליונותו של קרל במערכת היחסים. ואכן ניתן לראות שנושא זה תופס מקום נרחב במאמריהם של חוקרים הדוגלים

בתוה זו, בעוד חוקרים המקדמים את תפיסת היחסים השיוויוניים, מצניעים הרבה יותר נושא כאוב זה.

ד. דיון ומסקנות

ניתוח היחסים בין קרל הגדול לאופא מלך מרסיה אינו פשוט כלל ועיקר. הבעיה כפולה: ראשית, מיעוט מקורות וחסר האיזון שלהם: רוב המקורות הם פרנקים, וגם את המקורות המגיעים מאנגליה כתבו לרוב גורמים עוינים לאופא ולמרסיה. שנית, עולה שאלת הפרשנות של המקורות האלה. במאמר נסקרו דעותיהם של שני זרמים עיקריים בחקר הסוגיה: הראשון נובע ממחקר של אנגליה האנגלו-סכסונית, והשני מגיע מתחום המחקר של פרנקיה הקרולינגית.

אין עוררין על כך שקרל הגדול היה השליט החזק והמשפיע ביותר באירופה המערבית של ימי הביניים המוקדמים, אך החוקרים חלוקים באשר למסקנות שראוי להסיק מהקשרים בין השניים לגבי אופי היחסים ולגבי כוחו ומעמדו של אופא במערכת היחסים עם קרל ובמערכת האירופית בכללותה. הגישה 'האנגלו-סכסונית' רואה בעצם קיום היחסים הוכחה לכוח הרב שצבר אופא באי הבריטי, ולפעמים אף טוענת לשוויון של ממש בין השניים, בעיקר על סמך המכתבים שכתב קרל לאופא, שבהם כינה אותו "אחי היקר ביותר", ועל סמך המחווה יוצאת הדופן של משלוח המתנות מהאוצר האווארי. על סמך ראיות אלה ערכו אותם חוקרים ניתוח השוואתי של מאפיינים שונים של השלטון בשתי הממלכות, המבליט השפעות הדדיות בתחומים שונים: טקסי המשיחה של היורשים, הרפורמה במטבעות, חקיקה דתית וחילוניות, חינוך וניהול יחסי המלוכה והכנסייה. מגמה זו נוטה לראות את היחסים כידידותיים ומצמצמת את הדיון בסוגיות בעייתיות, בעיקר סוגיית הגולים. אשר למשבר הצעת הנישואין, חוקרים אלו נוטים להציג את החרם כהדדי וככזה המלמד גם על שליטתו של אופא במסחר ובנמלים של ממלכתו. מעבר לכך הם רואים באירוע משבר זמני ביחסים, שתוקן בתוך זמן קצר יחסית. על פי השקפה זו, השותפות הדתית ביניהם הייתה אחד המפתחות לשפה המשותפת בין השניים וליחסי האחוה ששררו ביניהם.

הגישה 'הפרנקית', לעומת זאת, נוטה להדגיש את ההבדלים שבין הממלכות ובין כוחם של המלכים. לפי גישה זו, לאיש מבני התקופה לא היתה אשליה שהממלכות היו מאותו סדר גודל.⁵⁷ חוקרים אלו אינם מתרשמים מקווי הדמיון בתחומים שנסקרו, ורואים בהם תוצאה של חיקוי של אופא את קרל הגדול, ואף השפעה קרולינגית ישירה על המתרחש באנגליה, או פשוט דוחים את הטענה לדמיון כזה. מתנות האוצר האווארי נתפסות בעיניהם כהענקת שמבטאת את עמדת העליונות של קרל הגדול. משבר ברית הנישואין מראה, לדעת חוקרים

אלה, את חוסר השוויון הבסיסי בין השניים, כפי שמוכיחה תגובתו החריפה של קרל לטעותו של אופא בעניין. חלקם מערערים על הדדיותו של החרם, ואפילו מערערים על הסיפור כולו. לטענתם החרם השפיע בעיקר על אופא וגרם לו להתחנן בפני קרל שוב ושוב שיסלח לו וישיב את היחסים לתקנם. העובדה שאויביו של אופא נהרו לחצרו של קרל מוכיחה לדעתם שהיחסים בין השניים לא היו ידידותיים, אלא טעונים ומתוחים, והיו סוג של מאבק כוחות. אף על פי כן הם רואים גם פן חיובי יותר ביחסים, בעיקר בהקשר הדתי, אך גם כאן הדבר משקף את מנהיגותו הרוחנית של קרל בעולם הקתולי, ובעצם מוכיח את כפיפותה של אנגליה, למצער בתחום הדתי, שמבחינתם של קרל ואנשי חצרו נכללה בעולם הדתי שהיה באחריותו של קרל הגדול.

* * *

עד עתה הצגתי את העמדות המקובלות במחקר. עתה אציג את תמונת היחסים כפי שהיא נראית לי לאור מחקרי. לדעתי, המסקנה הברורה ביותר היא שלא היה ולא יכול היה להיות שוויון בין שני המלכים באופן עקרוני. קרל היה מלך חזק בהרבה, ששלט על ממלכה גדולה הרבה יותר מזו של אופא. הרפורמות שביצע בכל תחומי החיים, וביחוד בכרית שכרת עם האפיפיורות, היו משמעותיות וטבעו חותם על אירופה למשך מאות שנים. אופא לא היה יכול להתהדר בהישגים דומים. אחת העדויות החשובות לכך היא שפע המקורות הכתובים שנשארו מפרנקיה לעומת קומץ המקורות ממרסיה. מובן שאחת הסיבה לכך היא שקרל העמיד אחריו שושלת שמלכה בממלכות שונות לאורך מאות שנים, בעוד ששושלתו של אופא קרסה מספר חודשים בלבד לאחר מותו ונעלמה ממפת ההיסטוריה. מנגד, גם עובדה זו משמשת עדות להבדל בין עוצמתם ומורשתם של שני המלכים.

עם זאת, לדעתי חוקרי האסכולה הפרנקית הרחיקו לכת לעתים בהמעטה בערכו ובכוחו של אופא. יש לנסות ולבחון את הדברים בעיני אנשי התקופה, שכמובן לא יכלו לדעת שלשושלת הקרולינגית נכונו עוד מאות שנות שליטה, בעוד שזו של אופא נמצאת לקראת סופה. מכלול הישגיו הצבאיים, הפוליטיים, הכלכליים, המסחריים, הדתיים והאדמיניסטרטיביים של אופא היה חסר תקדים בהיסטוריה האנגלו-סכסונית עד ימיו. מקריאת מכתביהם של קרל ושל אלקוין אני מתרשם כי קרל רחש כבוד לאופא וראה בו עמית יותר משראה בו בן חסות או אויב. מובן שמתוך כך אין להסיק על שוויון בין השניים – ודאי שאופא מלך על ממלכה קטנה יותר ומרכזית פחות, וודאי שעוצמתו האישית הייתה קטנה עשרות מונים מזו של קרל הגדול, אך עם זאת, מדובר במלך מקביל, ולא באציל או בן חסות הכפוף לו. לדעתי יש כמה שיקולים לראות את היחסים באופן זה: מכתביו של קרל לאופא יוצאי דופן מבחינת הלשון הידידותית שבה הוא נוקט כלפי מלך זר; משלוח המתנות הוא צעד יוצא דופן ששליטים מחוץ לאנגליה לא זכו לו; עצם ההצעה לברית נישואין בין

הצאצאים, גם אם לא הייתה שוויונית באופייה, מראה שקרל רצה בקשר עם אופא והיה מוכן לכבד אותו בהפיכתו לבן משפחה.

לדעתי, היבט שאינו מודגש דיו במחקרים שקראתי הוא התהליך המתחולל ביחסים והקשר של התהליך הזה לשינויים שחלים בקרל הגדול עצמו במקביל, בעיקר מבחינת תפיסתו השלטונית והדתית. (באשר לתהליכים שחלו באופא, נראה שאין בידינו די מידע בשביל לחקור אותם.) כאמור, היחסים בין השניים, או לפחות אלו שניתן לנתח בצורה מושכלת, נמשכו כעשר שנים: מהוועידה הלגטימית של 786 ועד מות אופא ב-796. אלו היו עשר השנים האחרונות לשלטונו של אופא ועשר השנים האמצעיות בשלטון בן 46 השנים של קרל. סוף שנות השמונים וראשית שנות התשעים של המאה השמינית התאפיינו כשנותיו האחרונות של קרל כמלך לוחם, כשהחל להפקיד בידי בניו את ניהולן בפועל של המלחמות.⁵⁸ במקביל החל תהליך הדרגתי של התגברות אדיקותו הדתית של קרל. אמנם תהליך זה הגיע לשיאו בשנים שלאחר ההכתרה האימפריאלית, אך אחת מאבני הדרך המשמעותיות שלו הייתה ועידת פרנקפורט בשנת 794, השנה שממנה ואילך קרל נטל על עצמו אחריות הולכת וגדלה על האמונה הדתית לא רק של בני עמו אלא גם של עמים מחוץ לגבולות ממלכתו, וביניהם עמי בריטניה.

גורם מרכזי נוסף שיש להביא בחשבון הוא דמותו של אלקוין. באותן שנים הוא היה אחד היועצים הקרובים ביותר לקרל הגדול. אין ספק שלזהותו כאנגלי הייתה השפעה על יחסו של קרל לממלכות האנגליות. עם זאת יש לזכור כי אלקוין הגיע מגורתומבריה, שלעתים חשה מאוימת מהתחזקותה של מרסיה תחת אופא. על כן הייתה אמביוולנטיות מסוימת ביחסו למלך המרסיאני. זאת ועוד: כשבוחנים את היחסים יש לשים לב גם לשאלת מעמדו של אלקוין בחצר המלוכה של קרל באותו הזמן.

לאור כל אלו אני סבור שיש להבין את התפתחות היחסים בין שני המלכים כך: מטבע הדברים, בשנות השמונים המוקדמות, כששני המלכים הגיעו לשיא עוצמתם הפוליטית, הצבאית והמדינית, גברה התעניינותם איש ברעהו. להגעתו של אלקוין לחצרו של קרל הייתה בוודאי השפעה מכרעת על היקף ידיעותיו של קרל על אנגליה בכלל ועל אופא בפרט. ניתן להתרשם שבניגוד למצב בלומברדיה, בסכסוניה, ואפילו בממלכת האווארים, לקרל לא היה אינטרס לכבוש את האי האנגלי. בגלל מיקומו מעבר לגבול היבשת לא הייתה לו חשיבות אסטרטגית, ונראה שגם לא הייתה לו חשיבות כלכלית, פוליטית או דתית שהצדיקה מאמץ מעין זה. כמו כן, האוריינטציה של קרל הייתה יבשתית, וצבאו מעולם לא פעל מעבר לים. אם כך, היה לו אינטרס ברור להשיג שקט בחזית זו, כדי שיוכל למקד את מאמציו הצבאיים במזרח, בצפון ובדרום. בהקשר זה, העליונות שהשיג אופא על ממלכות החלק הדרומי של אנגליה הייתה נוחה לקרל, סייעה לו לפשט את מאמציו הדיפלומטיים באנגליה והקלה עליו להשיג את מטרתו בחזית זו – שקט ויציבות.

במקביל, אופא ראה בקשר עם הממלכה הפרנקית אמצעי להבטחת עתיד שושלתו, על רקע אי-היציבות בפוליטיקה האנגלית וגילו המתקדם. כאמצעי לכך הוא השתמש בוועידה הלגאטנית, שנערכה בהשתתפות ובהשראה פרנקית. תוצאות הוועידה היו "מדיניות קרולינגית" של אופא, בדמות חקיקה דתית באמצעות קפיטולריה, חלוקת הארכיבישופות של קנטרברי וייסוד מטרופוליטני בליצ'פילד, הסמוכה למושב הכתר, וגולת הכותרת – משיחת אגפריית למלוכה. יתר על כן, ניתן לדבר גם על עליית מדרגה בשותפות הדתית בין הממלכות. אמנם לא נטעה אם נפרש זאת כביטוי לעליונות של קרל או למאמץ של אופא לחקות את המלך הגדול ממנו, אך מעל הכול, לדעתי, היה בכך מהלך שנבע משותפות אינטרסים ושירת היטב את שני הצדדים. באותן שנים המסחר המתגבר בין הממלכות הוסיף נדבך כלכלי למערכת הקשרים בין הממלכות.

אני מאמין כי בשלב הזה אופא שגה בהבנת משמעות הקשר שלו עם המלך הפרנקי רב העוצמה. תגובתו להצעת הנישואין הקרולינגית מלמדת כי טעה לחשוב שאכן מעמדו שלו שווה לזה של קרל. תגובתו הקשה של קרל העמידה אותו על טעותו עד מהרה. עם זאת יש לזכור כי באותן שנים אלקוין שהה בנורתומבריה, הרחק ממוקד העניינים. שנים אלו התאפיינו בהקשחה כללית של המדיניות הפרנקית, כך שאין תימה שהיחסים עם מרסיה הידרדרו למשבר כזה. היעדרו של אלקוין מהזירה הקשה על הפיוס ועל סיום המשבר. אף על פי כן יש לזכור כי מבחינתו של קרל גם באותן שנים קשות לא עמדה על הפרק אופציה צבאית לפתרון הסכסוך. לטעמי הדבר מלמד כי אין יסוד לתיאור אופא כבן חסות הכפוף לקרל, שכן במקרים שבהם קרל נתקל בחוצפה, באי-ציות או בגילויי עצמאות מוגזמים מהכפופים לו הוא הקפיד תמיד להענישם, אם בהדחה מהתפקיד ובשליחה למנזר, אם במסע ענישה צבאי של ממש (למשל, במקרה של טאסילו שהוצג לעיל).

בשנים שאחרי כן, ובעיקר לקראת ועידת פרנקפורט ולאחריה ועם התגברות אדיקותו הדתית של קרל, גדלה גם סלחנותו. יש להניח שהדבר קשור גם לחזרתו של אלקוין לחצר. העלבון הנושן שספג ממלך מרסיה בוודאי כבר לא צרב כל כך, בעיקר כשנוספו עניינים חשובים יותר לטפל בהם. נראה כי בכינוס השתתפו אנשי כנסייה אנגלים, ואין סיבה להניח שלא הייתה בו גם נציגות של הארכיבישופות החדשה של מרסיה, שקרל עצמו היה שותף בעקיפין להקמתה. על רקע התפתחויות אלו קל יותר להבין את המכתב הידידותי והמפויס של קרל לעמיתו מעבר לים ואת משלוח המתנות אליו. אפשר כמובן לראות בכך אקט של הפגנת עליונות ואף של אזהרה לאופא, אך קשה להאמין כי לאחר 40 שנות שלטון ולאחר מאמציו הברורים של אופא להתחבר מחדש על קרל היה צורך באזהרה כזו. גם אם רוצים לטעון כי היה זה אקט של אדנות כלפי שליט נחות יותר, יש להסביר מדוע רק שני המלכים הספציפיים האלה (אופא ואתלרד) זכו לכך. קריאת המכתב במשמעות של תלונה ואף בוז של קרל כלפי אופא נראית לי פחות סבירה. הטון של המכתב ידידותי, ונראה כי הנושאים

השונים המועלים בו (מסחר במוצרים שונים, עולי הרגל, הגנה על הסוחרים) נידונים על בסיס שיויוני בסך הכול.

מה שמביא אותנו לנושא הכאוב ביותר במערכת היחסים – הגולים. אין להטיל ספק שמתן מקלט ואף תמיכה משפטית ודיפלומטית בגולים מלכותיים הנמלטים מנחת זרועו של מלך זר הם פעולה עויינת מובהקת ואף איום של ממש. גם הטענה שאופא מעולם לא הציב איום מקביל על קרל נראית ברורה לחלוטין, ואף כמעט טריוויאלית: אין להעלות על הדעת שלאופא היו רצון או יכולת לאיים על קרל הגדול. כל בר דעת בן התקופה ידע כי שום טובה לא יכולה לצמוח מרעיון נואל שכזה.

עם זאת, לדעתי יש לנסות לבחון ולהבין את ההקשר של הגעתם של אותם גולים לחצרו של קרל, את המניע שלו לקבלם, את השימוש שקרל עשה בהם ובעיקר את השימוש שלא עשה בהם. לגבי אגברט, נראה כי הוא הגיע לפרנקיה בתקופה העוקבת למריבה הגדולה על כשלון ברית הנישואין. לגבי אידברט והרינגסטן, לא ברור מתי הם הגיעו, אך מכיוון שאנו שומעים עליהם בשנים 794 ו-796, נראה סביר מאוד שגם הם זכו למקלט לאחר אותה מריבה ובעקבותיה. על כן נראה כי אותו צעד פוגעני הגיע בהקשר של מריבה ומשבר ביחסים. עם זאת, דוגמאות מאוחרות יותר (אירדוולף, וככל הנראה גם אגברט) מוכיחות כי כשקרל רצה בכך הוא לא היסס להפעיל את כוחו כדי להתערב ישירות בפוליטיקה האנגלו-סכסונית ולהושיט סיוע פעיל בתפיסת השלטון לגולים שבהם תמך. אף על פי כן, נראה כי הוא נמנע מכך כל עוד אופא היה בחיים.

לגבי אידברט, נראה כי הוא חזר והחל במרד שלו עוד לפני מותו של אגפריט. אם אכן כך היה, ואם אכן הסתייע לשם כך בקרל, יש בכך הוכחה חד-משמעית לכך שקרל הציב את עצמו כאויב של ממש לשושלתו של אופא. ובכל זאת אני מרשה לעצמי לפקפק בטענה שקרל תמך באידברט במרד המדובר. ידוע כי אלקוין היה ביקורתי מאוד כלפי המרד של אידברט; הוא כתב לארכיבישוף אתלהרד, שנאלץ לצאת לגלות עם עלייתו של אידברט לשלטון, ונוף בו על שעזב את הבישופות שלו "כשכיר הבורח בפניקה מזאב טורף".⁵⁹ הוא כתב גם לאנשי קנט, ודחק בהם לבחון את מעשיהם ולזכור את הארכיבישוף שלהם, בהזכירו להם שאין הם יכולים למנות מישהו אחר במקומו. גם האפיפיור לאו היה ביקורתי: הוא דרש את גירושו מחדש של אידברט, "הכומר הכופר שתפס את השלטון".⁶⁰ מתגובתם החריפה של השניים, שהיו מקורבים מאוד לקרל, ניתן ללמוד שהם התנגדו למרד של אידברט. לאור זאת קשה לי להאמין שקרל עצמו תמך בו.

באשר לתמיכה באגברט, אין ספק כי אופא ראה באיש אויב ואיום על שושלתו. אך העובדה היא שאגברט חזר לאנגליה רק שש שנים לאחר מותם של אופא ובנו. קשה לטעון כי צעד כזה נועד לפגוע בשושלת שכבר מזמן חדלה להתקיים. אם כך, אני מרשה לעצמי לקבוע במידה ראויה של זהירות, כי נראה שקרל מעולם לא נטל חלק פעיל בסיכון ממש

של אופא או של שושלתו. נהפוך הוא: למצער בשנים 786–787 הוא סייע לבצר את מעמדה. לנוכח הפוליטיקה האלימה והמעוררת של מרסיה בפרט ושל הממלכות האנגלו-סכסוניות בכלל, לא היה הגיוני לשים את כל הקלפים על מלך אחד בלבד. העובדה כי קרל סיפק מקלט למתחרים פוטנציאליים על הכתר הייתה צעד סביר והגיוני לחלוטין, גם אם ציני בהחלט. קרל ידע שכדאי לשמור קלפים נוספים למקרה שיגיע היום שבו יתגלה שכבר אי אפשר לסמוך על שושלתו של אופא. ואכן, בתוך זמן לא רב התברר שההימור היה מוצדק. אם מביאים בחשבון שככל הנראה אותם גולים הגיעו בעיצומו של משבר עמוק ביחסים בין השניים, צעד כזה נראה פחות ופחות ציני. אני סבור שהאיפוק שהפגין קרל בשימוש בגולים בימי חייו של אופא מלמד דווקא על הכבוד והנאמנות שרחש לו, גם כשנעלב מהתנהגותו. לסיכום עמדתי בסוגיית הגולים דומני שהצלחתי להראות שהמצב היה מורכב יותר ממה שנטען בגישה המקובלת, הרואה בעניין איום ישיר ועוינות ברורה של קרל לאופא. אם מנתחים את המהלך ההיסטורי של הגעת גולים מלכותיים אנגלו-סכסונים לחצרו של קרל הגדול בהקשר הרחב יותר של התפתחות היחסים בין קרל הגדול לאופא על עליותיהם ומורדותיהם, מגלים כי זה היה אחד האמצעים ששימשו את קרל להעניש את אופא, כשלידתו אופא פגע בו. כשהיחסים שבו לתיקונם קרל השתדל להרגיע את אופא בנושא. עם זאת, ניתן ללמוד מכך גם שנאמנותו של קרל לאופא הייתה 'על תנאי': הוא הכין את הקרקע ליום שבו הכוח כבר לא יהיה בידי אופא או שושלתו, ושמר חלופות שישרתו אותו אם וכאשר יגיע יום כזה. השתלשלות האירועים כפי שאירעה במציאות לעולם לא תאפשר לנו לדעת עד כמה היה קרל מוכן לזנוח את "אחיו היקר ביותר". בפועל נראה שהוא לא פעל נגדו ישירות מעולם, ובשורה התחתונה ניתן להתרשם כי שמר לו אמונים לאורך כל חייו וחייו בנו.

מראי מקום

12	וואלס-האדריל (1975), עמ' 163–164.	1	אינהרד (2005), פרק 16.
13	וואלס-האדריל (1975), עמ' 164; נלסון (2001), עמ' 139; סטורי (2005), עמ' 203.	2	נלסון (2001), עמ' 139.
14	חן ולימור (2003), כרך ב, עמ' 154–155.	3	סטורי (2003), עמ' 260.
15	וורמאלד (1982), עמ' 110.	4	וורמאלד (1982), עמ' 101.
16	וורמאלד (1982), עמ' 125, 123, 119.	5	חן ולימור (2003), כרך ב, עמ' 97–100.
17	וואלס-האדריל (1975), עמ' 159.	6	נלסון (2001), עמ' 126–128.
18	וואלס-האדריל (1975), עמ' 172.	7	קלי (2009).
19	נלסון (2001), עמ' 127–129.	8	וואלס-האדריל (1975), עמ' 158–159; וורמאלד (1982), עמ' 106.
20	מקיטריק, (2008), עמ' 282.	9	נלסון (2001), עמ' 135.
21	נלסון (2001), עמ' 132.	10	חן ולימור (2003), כרך ב, עמ' 154–146.
* לפי תרגומה של נלסון. אחרים תרגמו זאת		11	סטורי (2005), עמ' 204–203.

42	האנאליים של ממלכת הפרנקים, בתוך פ"ל גנסהוף (1985), עמ' 24.	ל"רותח מועם". ראו לדוגמה סטורי (2005), עמ' 208.
43	אלוט (1974), מכתב 41.	22 נלסון (2001), עמ' 132–133.
44	סטורי (2003), עמ' 200.	23 וואלס-האדרייל (1975), עמ' 161.
45	וואלס-האדרייל (1975), עמ' 165.	24 סטורי (2003), עמ' 207.
46	אלוט (1974), מכתב 40.	25 וואלס-האדרייל (1975), עמ' 162.
47	סטורי (2003), עמ' 200; וורמאלד (1982), עמ' 106.	26 נלסון (2001), עמ' 133–134.
48	סטורי (2003), עמ' 200; נלסון (2001), עמ' 140–141.	27 אלקוין, מכתב 7, בתוך סטורי (2003), עמ' 207.
49	סטורי (2003), עמ' 200; נלסון (2001), עמ' 138.	28 סטורי (2003), עמ' 207.
50	סטורי (2003), עמ' 207; נלסון (2001), עמ' 138; וורמאלד (1982), עמ' 106.	29 בלוואו (2004), עמ' 443.
51	וורמאלד (1982), עמ' 110.	30 אלוט (1974), מכתב 39.
52	וואלס-האדרייל (1975), עמ' 162–163.	31 וורמאלד (1982), עמ' 101.
53	סטורי (2003), עמ' 207–209.	32 וורמאלד (1982), עמ' 101–106.
54	נלסון (2001), עמ' 138.	33 וורמאלד (1982), עמ' 163.
55	וואלס-האדרייל (1975), עמ' 172.	34 אלוט (1974), מכתב 40 [הדגשה שלי].
56	וואלס-האדרייל (1975).	35 וואלס-האדרייל (1975), עמ' 166–167.
57	למשל: נלסון (2001), עמ' 143.	36 נלסון (2001), עמ' 141–142.
58	חן ולימור (2003) כרך ב', עמ' 114–115.	37 חן ולימור (2003), כרך ב, עמ' 114–115.
59	סטורי (2003), עמ' 205.	38 אלוט (1974), מכתב 40 [הדגשה שלי].
60	סטורי (2003), עמ' 205.	39 וורמאלד (1982), עמ' 101.
		40 סטורי (2003), עמ' 200.
		41 סטורי (2003), עמ' 200.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

איינהרד (2005), חיי קרל הגדול, תרגום: יצחק חן (תל אביב).
האנאליים של ממלכת הפרנקים, בתוך פ"ל גנסהוף (1985), פיאודליזם, תרגום: אהרון אמיר (תל אביב).

Allott, Stephen (1974), *Alcuin of York, .A.D. 732 to 804: His Life and Letters*, (York).
'The Deeds of the Abbots of St-Wandrille', in: *Nelson, Carolingian Contacts*.

מקורות משניים

חן יצחק ואורה לימור (2003), *ראשיתה של אירופה, כרך ב (תל אביב)*.
Bollough, Donald (2004), *Alcuin: Achievements and Reputation* (Leidan).
Kelly, S. E. 'Offa', *Oxford Dictionary of National Biography*, viewed April, 30, 2009,
<http://www.oxforddnb.com/view/artical/20567?docPos=2>
McKitterick, Rosamond (2008), *Charlemagne: The Formation of a European Identity* (New York).

Nelson, Janet (2001), 'Carolingian Contacts', Michelle Brown and Carol Ann Farr (eds.), *Mercia, an Anglo-Saxon Kingdom in Europe* (London).

Story, Joanna (2003). *Carolingian Connections: Anglo-Saxon England and Carolingian Francia, ca. 750–870* (London).

Story, Joanna (2005), 'Charlemagne and the Anglo-Saxons', Joanna Story (ed.), *Carlemagne: Empire and Society* (New York).

Wallace-Hadrill, John Michael (1975), 'Charlemagne and England', John Michael Wallace-Hadrill, *Early Medieval History* (Oxford).

Wormald, Patrick (1982), 'The Age of Offa and Alcuin', James Campble (ed.), *The Anglo-Saxons* (New York).

Wormald, Patrick (2001), *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century* (Oxford).